

ELSŐ RÉSZ

AZ EREDMÉNY

I. fejezet

A TÁJ KÉPE.

Az a terület, amelyen Ugocsa megye a XII–XIII. században kialakult, a honfoglalás alkalmával megszállatlanul maradt. A népvándorlás nyugatra hajtó áramlatában sodródó magyarság megtelepedésének súlypontja az ország nyugati részére, a Duna vidékére esett, ahol a keletről reánehezedeő s ismételten új haza keresésére kényszerítő nyomástól távolabb tarthatta magát. A politikai és katonai szempontokat támogatták azonban a gazdaságiak is, mivel a félnomád életformának jobban megfeleltek a nyugati terület jó fütermő síkjai és lankái, mint a Kárpátoknak őserdőkkel borított hegyei s a hegyek lábainál elterülő mocsaras medencék. A településnek s a nagy orosz pusztaságon nevelkedett nomadizáló népek gazdálkodásának e gátló tényezői a kicsiny Ugocsa megye lakatlan területén egyformán adva voltak: keleti oldala erdős hegyvidék, nyugati fele pedig lapályos, mocsaras síkfeld.

E hegy- és mocsaras síkvidék tájviszonyainak s gazdasági adottságainak egy-egy jellemző vonását a föld mélyéből előkerülő leletek s a későbbi írott emlékek többé-kevésbé már a település kezdetétől fogva megjelölik. Bár Ugocsa megyében a régészeti emlékek rendszeres feltárása még nem indult meg, szorványos leletek kétségtelenné teszik, hogy egyes részein, főként a Tisza partján emelkedő s a síkfeld felé néző dombokon és hegyoldalakon már a történelemelőtti s a következő korokban is emberi telepek állottak.¹ A magyarság megjelenése után végbement településben az ember és a földrajzi tényezők viszo-

¹ Mihalik József: Ugocsa vármegye lakói a praehistorikus korban és a történelmi kor elején. 1892. (A nagyszöllősi áll. polg. iskola Értesítőjében és külön is) U. az: Őskori emlékek Ugocsa vármegyében: Arch. Ért. Új f. XI. (1891) 410–418.

nyárról írott forrásokból vonhatunk le következtetéseket¹ s ezek ellenőrzésére jól használhatók fel az 1696. évi országos adókivevés összeírásai, az 1715. és 1720. évi országos összeírások s a Mária Terézia-féle úrbérrendezés iratai, melyek – főleg pedig az utóbbiak – a megye egész területéről egyszerre nyújtanak részletes település- és gazdaságföldrajzi leírást.² A megtelepüléstől ugyan négy-öt évszázad múlt el idáig s az emberi kéz kultúrformákat teremtő szívós munkájában a táj képe is változott, de ekkor még nem annyira, hogy az eredeti kép vonásai elmosódtak volna.

A megye területének nyugatra eső nagyobbik fele a Nagy-Alföld keleti pereméből, az Erdős Kárpátok alá felnyúló síkvidék folyóvölgyekkel csipkézett széleiből foglal el jókora részt. A megtelepedett magyarság keletre vonuló településhullámai a megyének ezt a felét érték el először s rajta az első század leforgása alatt 38–40 falu-települést hoztak létre. Ez a síkvidék, melyet a Tisza folyása kettéssel, uralkodó vonásait a hegyekből leszaladó patakoktól, ezeknek kötetlen árterületeitől, a talajvízből és áradásokból táplálkozó mocsármedencéktől, elsősorban pedig magától a Tiszától nyeri, mely a mármaros hegyekből hozott víztömegeivel itt lép ki az Alföldre. Az itt még kavicsos törmeléket hordó s sűrű szótágazásaival a megye területén ma 32 szigetet létrehozó³ gyors esésű folyónak a partvidéke maga is külön tájegységet alkot. Ez a jobbadán termékeny, de a Tisza kiöntéseitől sokat szenvedő terület a megye legsűrűbben és korán megtelepült vidéke, melyen alig 2–3–4 kilométerre érik egymást a földben szűkölködő, szegény nemesi

¹ *Csepe* például 1320-ban „*possessio silvatica*”-ként szerepel. Tört. Tár. 1903. 122. A szőlősvégardói és nagyszőlősi határjárásban 1357-ben előforduló „*Mocsárerdő*” nevű s ma is e néven ismeretes terület eredeti állapotát a név hüen jelöli meg. L. a Második Részben Nagyszőlős földrajzi nevei között. A Második Részben közölt különféle földrajzi nevek alapján számos ilyen megfigyelésre nyílik alkalom.

² Az 1696. évi összeírásban (Dic.) rövid megállapításokat találunk arról, hogy az egyes községek határai termékenyek-e, vannak-e erdők, irtásból valók-e a szántók s mily mértékben vannak kitéve az árvíz pusztításainak. Az 1715. és 1720. évi összeírások (CR) tájékoztatást adnak egy-egy község szántóinak fordulókra osztásáról, termékenységéről, a rétről, erdőről, legelőről stb. Mindezekről s általában az egyes faluk földrajzi és gazdasági helyzetéről bővebb leírást nyújtanak azok a „*fassio*”-k, melyek a Mária Terézia-féle úrbérrendezés előkészítése során Ugocsa megyében 1772- és 1773-ban vétettek fel (UT). Felhasználásuk azonban óvatosságot kíván, minthogy a falubelieknek, akiktől e vallomások származnak, érdekükben állott helyzetüknek minél sötétebbre való festése. A következő tájleírásban a fenti összeírások adatait Szirmay Antal (Not. Ug. Pest. 1805) és Fényes Elek (Magyarorsz. állapotja stat. és geogr. tekintetben. Pest. 1839. IV. 410–424.) leírásaival vetettük össze.

³ Szirmay 4.

eredetű faluk. Határaikat a Tisza árja igen gyakran, egyesekét, főleg a déli parton fekvőket, évenként megfutja és poronddal, fővénnyel teríti be a földet. Ilyen helyen elpusztul a vetés, más helyen a sok nedvességtől a ragya veri el, a kiöntések párolgása pedig áthatja a levegőt s az állat nyáron elhull. Bökényben és Farkasfalván 1772-ben már húsz év óta ismétlődtek e jelenségek.¹ Nagy áradáskor a kiöntések a rendszerint út mentében két házsorral épült falvak belsősegeit is elérik s új medreket vágnak. Hetényt és Sásvárt az áradások a Tisza mellől a szántóföldre szorították, Kirvát ismételten tovább költözésre kényszerítették, Öszödfalvát pedig a XVIII. század második felében végleg elpusztították.² Ugyanekkor olyan faluktól, melyek eredetileg a Tisza medre mellé települtek, a folyó messze elfutott. A régi medrek ma is felismerhetők,³ a nép nyelvében a halványak, morotvák, hagyások ezeket jelölik. Egész szigeteket „morzsoltt” el s hozott létre újakat a víz s mindez a szomszédos faluk örökös civódásaival, határvitáival járt együtt. A Tisza mai medrén a községhatárok szinte érthetetlen kuszáltságban nyúlnak át egyik partról a másikra, ez a helyzet azonban természetes következménye a folyó egykori mederváltoztatásainak.

A Tiszának ez az áradásokkal öntözött, de egyébként mocsár- és lápképződésre alkalmatlan s egyik-egyik parton 5–8 kilométer szélességben húzódó sűrűn települt területe mindkét oldalon, észak és déli irányban, mocsaras lapályban folytatódik. Az északi mocsaras medencén a Borsova és a Szalva, a délin a Batár és Hódos, Éger és a Túr folynak keresztül. E folyók olvadáskor és esők alkalmával nemcsak a közeli hegyekből leömlő vizet, hanem a megáradt Tiszának medreiken keresztül visszafolyó árját is kiöntik széleikre.⁴ A kiöntött és visszahagyott víz a posványá, semlyékessé váló földeken éven át megül, elragadja az egyébként is szűkös termőterület

¹ Mindkét adat: UT. – A borsovamenti községek is arról panaszkodnak gróf Széchenyi István tiszaszabályozási biztos előtt, hogy a Borsava árja minden nagyobb esőzés idején elborítja határaikat, a vetést és kaszálót tönkre teszi, a legelőt pedig iszappal rakja be s e miatt a marha mételyben rendre eldöglik. Helyt. 1956. ragsz. fasc.

² Hetényre: UT; Sásvárra: Vályi III. 245; Öszödfalváról és Kirváról bővebben a munka Második Részében.

³ L. a 75.000-es kat. térképet.

⁴ Az áradásokat fokozták a patakok és folyókra épített malomgátak is. A Borsova völgyében levő s a hegyoldalokról a völgyre néző Nagy- és Magyar-komját, Alsó-, Felsőkaraszló, Kiscsongova s a beregmegyei Kövesd gróf Széchenyi Istvánhoz intézett fenti kérvényükben (1. sz. jegyzet) a kiöntések miatt a salánki földesuraság ellen is panaszkodnak s kérik a folyó medrét elzáró, áradást okozó malomgátak elbontását.

egyreszteit s ezeken a mocsár és lóp jellemzetez növényzete: a rekettye, éger, nyár, fűz, sás, káka, nád, tippan, csermelye, imolya terjeszkedik el. Különösen kedvezőtlen a széles Égermocsár által körülfogott Dabolc fekvése. Határán télen-nyáron rajta fekszik a víz, sokszor teljesen elzárja a külvilágtól s „egyebet sem lehet látni a nagy tóknál”. A szegény kismemesek által lakott faluban tengődő egy-két zsellér nem tudja megszántani szűkös földjét; még kaszálót, legelőt sem hagy nekik a víz s más határban csépléssel, szőlőkapálással keresik kenyérüket. A dabolci zsellérek szerint „ez olyan rossz helység, hogy ha keresve keresnénk is, alábbvalót nem találhatnánk.”¹

Az állandó vizet, tarló s kiöntésektől fel-felduzzadó mocsárfenekek egész környéke vizenyős s termőföldnek és rétnek egyaránt silány. E vidékeken már távolabb esnek egymástól a települések s határaik messzebb terjednek. A két mocsárvidék külső szegélyén a megye két, legnagyobb határú, népes helysége telepedett meg, északon Salánk és délen Túrterebes.²

Az ugozsai síknak ilyen a képe a XVIII. század második felében, azonban a megtelepülés idejétől kezdve sem volt más, csupán az erdő s a vadvíz volt több. A XIV. század eleje óta egész tömege maradt reánk e vidékről a területi, földrajzi megjelöléseknek s ezek között a különféle mocsarak, tó-k, vizek, mocsárerdők, égerek, egresek, nyárasok, nyiresek, füzések, rekettyések, nádasok, sólymosok, lópok, vápák, sáros-patakok és révek, fenekek, sásasok, kátyúk, kotyók, fertősök, ásványok, mocsolyák, ergék, palajok, kalisták, szamogák, honcsokosok mind a mocsárvidék jelenségeinek részben általánosán ismert, részben – az utóbbiak – e vidéken tájszókként élő megjelölései.

A terület felszíne az ugozsai mocsaras síkból hirtelen emelkedik fel a megye keleti felén uralkodó hegyvidékre, melyet a megye keleti szélén összeszűkülő s innen gyorsan szélesedő Tisza völgy két csoportra tagol. A folyó jobbpartján a Nagyszöllősi, balpartján az Avas hegység húzódik, melyek a Kárpátok előtt, végigvonuló kiégett Vihorlát-Gutin vulkán-sorhoz tartozunk s egyformán a 800 méter fölé emelkednek. A közbüleső Tiszavölgy volt az ugozsai település magja. Itt állott a megyének nevet adó első telep (Ugozsa) s a megye megtelepítését megindító királyi uradalom központja (Királyháza), ide települtek a királyi uradalom szász hospes községei s itt épült fel a szintén központi szerepet játszó Nyaláb vár és

¹ UT.

² Az északi medence összefügg a beregi nagy mocsárvidékkel, mely a Tisza szabályozása után elveszítette kiapadhatatlan lópvizet s a bűzös kipárolgástól megtisztult a levegő. Lehoczky I. 14.

Nagyszöllős város is. Magán a hegyvidéken természetesen a tájviszonyok és gazdasági lehetőségek mások, mint a Tisza völgyében s mások az életformák is.

A hegyek megtelepülésére utoljára került sor s lakosai főként rutén és oláh népelemekből kerültek ki. Községeik, melyek többnyire a hegyeknek a síkság vagy a völgyek felé néző oldalaira, a hegyi patakok mentén vagy a hegyek lábaihoz, épültek, határaikat rendszerint a síkról és a völgyből viszik fel a hegyekre. Az ily formán megtelepült 20–22 hegyi község pásztor eredetű lakosságának gazdasági életformája ez átmeneti térszínen maga is átmeneti állapotban maradt. A hegyvidéki nomád pásztorélettel felhagyott s földművelővé lett, de a földművelésre kedvezőtlen természeti adottságok miatt megélhetésének még a XVIII. század második felében is az állattenyésztés az alapja. A földművelés szegényes lehetőségeivel szemben ugyanis a trachit hegyoldalakat borító erdők alatt sarjadó legelők s a mármárosi só szállításából adódó kedvező fuvarozási lehetőségek egyenesen ráutalták az állattenyésztésre.

Az erdei legelők azonban korántsem biztosítanak gondtalan gazdálkodást s különösen az állatok teletetésére szükséges széna előteremtése találkozik nehézségekkel. Az erdők alatt ugyanis legtöbb helyen „ritka”, „sovány”, „nem igen hasznos” vagy éppen „élvezhetetlen” fű terem,¹ főleg a két hegységnek a mármárosi völgy felé néző keleti oldalán, melyeket bükkös erdők takarnak s ezek alatt az alsó növényzet csenevész marad. Az ugoicsai hegyi községek 2–3 kivételével nem is ide, hanem a nyugati tölgyes oldalakra települtek. Itt, különösen a hegy lábaihoz eső „alsó forduló”-kon, már jobb réti, sőt szántóföldek is vannak, ezeket azonban a hegyekről leszaladó patakok egy-egy nagyobb eső után is elöntik. A szántóföldeket a hegyeken erdőirtással növelik, de a hegyoldali irtott területről az esővíz hamar lemosta a termőréteget s az elhagyott irtást ismét bozót, erdő foglalta el. Néhány falunak, melyek a hegyoldalak megszállása után a hegyek belsejében telepedtek, a XVIII. század második felében egyáltalában nem volt szántóföldje.

A megye lakosságának ez időben a sófuvarozáson kívül úgyszólván a mezőgazdaság volt egyetlen foglalkozása. A zsúfolt nemesi vidék szűk községi határai s a mocsár- és a hegyvidék faluinak kedvezőtlen természeti adottságai hovatovább nem tudnak minden életszükségletet biztosítani s a XVII–XVIII. században gyakori jelenség, hogy a lakosok a közeli

¹ Az idézetek a hegyvidéki faluknak az úrbérrendezés előkészítése során 1772/73-ban felvett fassioiból. (UT.).

szatmármegyei Avasháton s a Tisza széles mármarosi völgyében bérelnek szántót, kaszálót, a szegények pedig aratni, csépelni járnak más vidékekre. Az esetleg földrajzilag egyébként elszigetelt fekvésű faluk lakosai így távolabb eső vidékekkel is kapcsolatba lépnek s ez a körülmény kétségtelenül hatást gyakorol a községi közösségek népi kapcsolataira is.